

В статье рассматриваются разновидности места и времени, характеризующих особенности обстановки совершения преступлений, связанных с фальсификацией выборов, а также значение изучения обстановки в раскрытии и расследовании преступлений.

Анотація

Стаття присвячена розгляду різновиду місця та часу, характеризуючих особливості обстановки скоєння злочинів, пов'язаних з фальсифікацією виборів, а також значенню вивчення обстановки в розкритті і розслідуванні злочинів.

Summary

In the article it is reviewed varieties of place and time that characterize features of a crime's situation related to falsification of elections, mean of researching a situation in detection and investigation of crimes.

УДК 343.84 (477)

Д. В. Ягуннов

ЯКОЮ МАЄ БУТИ СЛУЖБА ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ: ДЕЯКІ ДУМКИ З ПРИВОДУ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ОБҐРУНТУВАННЯ СТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПРОБАЦІЇ

Постановка проблеми. Сучасні дискусії щодо майбутнього концепції пробації в Україні набувають сьогодні вигляду снігового шару, який котиться з гори, і все більше нових знань «налипають» до нього. Сьогодні, на щастя, набагато більше українців знають, що таке «пробація» та чим займається однойменна служба.

Проте, здається, кількість накопичених в Україні знань про сучасну пробацію, що базується на реальних кримінологічних дослідженнях, міжнародних стандартах та надзвичайно широкому досвіді зарубіжних держав, зворотно пропорційна ступеню розуміння проблеми пробації як такої. Наголосимо: йдеться саме про сучасну пробацію або, краще сказати, сучасні уявлення про концепцію пробації та практики її реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми створення в Україні системи пробації аналізували у своїх працях О. Беца, І. Богатирьов, В. Дрьомін, Г. Овчарова,

О. Олійник, Д. Ягунов, І. Яковець та інші автори. Проте багато питань є невирішеними.

Вітчизняні науковці продовжують вихваляти пробацію за допомогою вже традиційних, проте вже майже «затертих» аргументів: 1) зниження в'язничного населення та, відповідно, зниження навантаження на пенітенціарну систему; 2) відсутність соціального виключення злочинців; 3) менша вартість пробації порівняно з ув'язненням.

Проте сьогодні, здається, серед вітчизняних практиків назріває щось на кшталт «бунту» проти пробації. Проте наголосимо: «бунту» проти тієї абстрактно-декларативної, «солодкої» пробації, якою насичується наукове середовище та практичні працівники. Проблема створення системи пробації в Україні можна визначити наступним чином: у нашій науці відсутнє глибоке теоретичне обґрунтування концептуальних засад діяльності служби пробації та здійснення пробаційної діяльності в цілому.

Мета статті. Мета статті полягає у висвітленні концептуальних засад створення системи пробації в Україні з урахуванням сучасних позитивістських тенденцій та сучасних стандартів служб пробації, вироблених за останні роки Радою Європи.

Виклад основного матеріалу. Обґрунтовуючи певну ідею в сфері реформування кримінальної юстиції, гадаємо, що категорично наполягати на чомусь є ознакою дурного тону. Проте, з іншого боку, існують певні очевидності та об'єктивності, на які повинні спиратися у подальших роздумах та дискусіях науковці та практики.

Першим таким пунктом для дискусії є те, що пробація — це не юридична конструкція. Пробація — це філософська концепція, яка була сформована та реалізована в європейських країнах «в потрібному місці та в потрібний час», відповідно до вимог розвитку індустріального суспільства. Проте, як будь-яка інша концепція, концепція пробації піддавалася постійним та численним змінам та корегуванню залежно від соціально-економічних умов, які оточували пенальні практики.

Важливо нагадати, що ця концепція була народжена на початку XIX століття, набула стандартизації й формалізації у столітті XX та докорінно змінена у XXI столітті.

Яке словосполучення можна підібрати для того, що пояснити, що саме сталося з концепцією пробації на початку XXI століття? Це питання буде надзвичайно складним. Невипадково сьогодні використовується надзвичайно радикальні словосполучення, щоб пояснити проблеми та перспективи пробації: «перевинахід або знищення».

Причини такого термінологічного радикалізму є зрозумілими лише у випадку, якщо ми почнемо аналізувати пробацію поза формально-юридичними рамками, використовуючи соціально-економічні категорії. Не можна забувати, що концепція пробації пройшла великий шлях у зарубіжних країнах, де вона і зародилася (Велика Британія та США). Офіцер пробації «встиг» побути і релігійним місіонером, і вихователем моралі у злочинців, і соціаль-

ним працівником, і клінічним психологом, знову соціальним працівником, менеджером ресурсів і, нарешті, менеджером ризиків вчинення рецидивних злочинів.

Модель офіцера пробації постійно зазнавала суттєвих, а іноді навіть принципових змін, що впливало на відповідні законодавчі акти. Але ж яку саме модель потрібно взяти на озброєння в Україні? Ким має бути офіцер пробації в Україні? Ці та інші питання, здається, залишаються без відповіді. Тому ми вважаємо за потрібне визначити проблему: створення системи пробації в Україні відбувається без належного концептуального обґрунтування.

Процес трансформації моделі офіцера пробації зайняв понад 150 років. Модель пробації змінювалася від соціально-економічних реалій та умов. І як можна очікувати від української пробації, щоб вона була успішною та користувалася підтримкою практиків, якщо в Україні намагаються провадити за декілька років те, що в Європі впроваджувалося більше століття? Причому намагаються впровадити ту модель пробації, яка працювала в Європі у кінці XIX — на початку XX століття.

Інше питання. В українській науці на порядок денний досі ще не поставлено питання: чи не нашкодить впровадження концепції пробації національній системі кримінальної юстиції?

На перший погляд це питання є безглуздим та суперечить самій сутності пробації.

Дійсно. Як можна говорити про яку-небудь шкоду суспільству, якщо пробація має на меті досягти надзвичайно високих ідеалів. Пробація як соціально орієнтована, гуманістична концепція — чи може вона спричинити який-небудь негативний вплив?

Гадаємо, що варто більш глибоко «зануритися» до аналізу цього питання. Проте зробити це за допомогою лише формально-юридичного погляду на пробацію, що домінує сьогодні в Україні, нагадуватиме спробу занурення без аквалангу на значну глибину. Здається, що ознайомлення вітчизняного науковця із тенденціями пробації у зарубіжних країнах призведе до того, що він вигукне: «Врятуйте українську пенітенціарну систему кримінальної юстиції від сучасних уявлень про пробацію!»

Епоха офіцера пробації як соціального працівника у «чистому виді» минула ще у 1950-х роках. Цю модель замінили інші моделі, про які йшлося вище, внаслідок чого офіцер пробації як соціальний працівник перетворився на менеджера фінансових ресурсів та ризиків вчинення рецидивних злочинів. Усі ці зміни були обумовлені одним поняттям, яке сьогодні є надзвичайно популярним, — глобалізацією. Наслідки глобалізаційних процесів у сфері кримінальної юстиції призвели до занепаду реабілітації як мети покарання та інституту покарання взагалі як головного інструменту впливу на злочинців з його традиційними класичними цілями.

У минулому поняття «пробація» та «в'язниця» протиставлялися одне одному. Поняття «пробація» оцінювалося у світлі категорій «реабілітація», «гуманність», «соціальна робота», «філантропізм», «добродійність», «аматорство»,

«ентузіазм». Поняття «в'язниця» завжди асоціювалося з категоріями «кара», «ізоляція», «нагляд», «безпека», «примусовість».

Проте сьогодні пробація та в'язниця — це два елементи однієї й тієї системи. Причому ми говоримо не про відомчу підпорядкованість. Йдеться виключно про концептуально-філософські засади функціонування зазначених вище інститутів.

Сучасні в'язниця та пробація — це одна й та ж сама «конюшня», де «найнепокірніших» «коней» тримають у загоні з міцними стінами, а «покірних» випускають «погуляти», але на певній території тієї ж самої «конюшні», яку також оточує доволі високий паркан. Цей, зовнішній паркан є значно нижчим, аніж той, що оточує «непокірних». Проте головним є те, що і перше, і друге — це одна установа, і «конюхи» застосовують однакові для всіх «коней» правила.

Можливо, зазначене вище звучить не зовсім науково та академічно. Проте, гадаємо, це допоможе висловити сутність сучасної пробації більш влучно. Пробація і в'язниця вже давно становлять одну філософсько-ідеологічну систему, яка рухається на «паливі» позитивістської філософії, що позбавлена реабілітаційної спрямованості та вимагає максимально дешевих, проте максимально дієвих механізмів соціального контролю. Тому не варто сучасні в'язницю та пробацію протиставляти одна одній в філософсько-концептуальному контексті та аналізувати першу в термінах кари та ізоляції, а другу — в термінах реабілітації та соціальної роботи. Сучасна пробація характеризується переважно карально-контрольною спрямованістю на відміну від пробації сторічної давнини.

Ми можемо висловити припущення, що подібне «анти-реабілітаційне» спрямування пробації здаватиметься комусь цинічним та негуманним. Проте нагальна потреба у максимально раціональному та прагматичному перегляді сутності, форм та методів кримінально-виконавчої діяльності вимагає говорити максимально відверто та прямо.

Сьогодні діяльність вітчизняної кримінально-виконавчої інспекції в Україні є надзвичайно формалізованою та бюрократизованою. Наскільки офіцери і кримінально-виконавчої інспекції, і кримінально-виконавчих установ вірять, що те, що вони здійснюють на своїх посадах, називається «реабілітацією злочинців», — це питання є надзвичайно важливим, проте відповідь на нього для тих, хто «вимірює» пробацію за допомогою реабілітації, здається, буде невтішною. Тому перспективи створення служби пробації в Україні пов'язуються, на нашу думку, передусім з мінімізацією декларативності як в законодавстві, так і в практичній діяльності службовців Державної пенітенціарної служби України.

Вважаємо, що створення служби пробації в Україні повинно розпочинатися з надання відповіді на наступні питання: 1) процент рецидиву після відбування альтернативних покарань та перебування під наглядом служб пробації у західних країнах; 2) процент рецидиву після перебування на обліках кримінально-виконавчої інспекції в Україні.

Повних офіційних статистичних даних щодо рівня рецидиву осіб, які перебувають та перебували на обліках кримінально-виконавчої інспекції, не існує.

З іншого боку, рівень рецидиву після перебування під наглядом служб пробачії у західних країнах свідчить про достатньо високий рівень рецидиву, особливо порівняно з вибілковими вітчизняними статистичними даними.

Тому виникає закономірне, на наш погляд, питання: навіщо ж нам «їх» пробачія з такими показниками рецидиву, якщо у «нашої» кримінально-виконавчої інспекції він у рази менше?

І навіщо нам тоді нав'язувати кримінально-виконавчій інспекції функцію досудових доповідей, якщо вітчизняні судді і без допомоги інспекторів служби пробачії так моделюють вирoki у кримінальних справах, створюючи таке тонке й точне поєднання кари та реабілітації, що врешті-решт злочинці майже «програмуються» на виправлення?

Принаймні таке враження складається навіть від поверхового порівняльного аналізу пробачійної діяльності у західних країнах та Україні.

Враховуючи викладене вище, ми можемо зауважити, що створення системи пробачії в Україні повинно відбуватися із дотриманням наступного:

1) ретельне вивчення зарубіжного досвіду пробачії з урахуванням сучасних концептуальних та ідеологічних змін сутності пробачійної діяльності (особливо це стосується Європейських правил пробачії 2010 р.);

2) виділення того переліку функцій, які дійсно можуть виконуватися українською службою пробачії в майбутньому в об'єктивних соціально-економічних умовах.

Так, відповідно до Європейських правил пробачії пробачія стосується виконання кримінально-правових заходів у громаді, визначених законом та покладених на злочинця відповідно до закону. Вона включає ряд дій та інтервенцій, які передбачають нагляд, наставництво та допомогу, спрямованих на соціальне включення злочинця, так само як і внесок до забезпечення суспільства.

Орган пробачії (*probation agency*) означає структуру, відповідальну за виконання зазначених вище обов'язків.

Крім того, відповідно до Європейських правил пробачії, залежно від особливостей національної правової системи, робота органу пробачії може також включати:

1) забезпечення інформацією та надання порад судовим та іншим органам з метою прийняття останніми найбільш адекватних та обґрунтованих рішень;

2) надання соціальних послуг засудженим до позбавлення волі з метою підготовки їх до звільнення;

3) супровід та допомога осіб, умовно-достроково звільнених з місць позбавлення волі;

4) впровадження процедур медіації;

5) надання допомоги потерпілим від злочинів.

Відповідно до ст. 35 Європейських правил пробачії, органи пробачії можуть здійснювати нагляд до, упродовж та після суду (наприклад, нагляд за особами, до яких застосовано заставу та інші заходи процесуального примусу, умовне звільнення від відповідальності, умовне невинесення або невиконання вирoku, або умовно-дострокове звільнення з місць позбавлення волі).

Українська модель служби пробації в умовах реального фінансування та кадрового забезпечення може претендувати на початкових етапах лише на мінімальний стандартизований «набір» функцій:

- 1) надання досудових доповідей;
- 2) виконання альтернативних покарань;
- 3) здійснення нагляду за засудженими з випробуванням;
- 4) здійснення нагляду за особами, умовно-дostroково звільненими з пенітенціарних установ.

Це — мінімум. Проте, якщо фінансування дозволить, у подальшому можна аналізувати та оцінювати перспективи наділення служби пробації також іншими функціями.

Проте на сучасному етапі це виглядає як щось зайве з огляду на наявне фінансування й кадрове забезпечення кримінально-виконавчої інспекції в Україні. Не варто покладати на службу пробації того, що вона не буде здатна «перетравити» через очевидні та об'єктивні соціально-економічні реалії.

Якщо зазначені три функції будуть виконуватися без формалізму й декларативізму, а головне — в умовах максимальної прозорості, можна буде стверджувати, що ідея служби пробації була реалізована в Україні.

Зазначені функції, що будуть реалізовуватися «насправді», дозволять офіцеру пробації стати повноцінним гравцем на полі кримінального процесу, а не лише пасивним гравцем на полі кримінально-виконавчої діяльності. Офіцер пробації має стати самостійною процесуальною фігурою — на рівні прокурора й захисника, маючи можливість та умови, щоб до його думки прислуховувалися інші гравці кримінального процесу, адже саме йому доведеться виконувати вирок та реалізовувати на практиці той баланс кари, контролю, нагляду й реабілітації, теоретичні підвалини якого закладаються судом у відповідному рішенні.

Тому, говорячи про перспективи створення служби пробації в Україні, варто наголосити, що вони полягають у тому, щоб створити свою професійну автономність, індивідуальність та ідентичність.

Мета пробаційної діяльності обумовлює її концептуальну спрямованість. Сучасний офіцер пробації — це не поліцейський, проте й не соціальний працівник. Він виконує надзвичайно специфічну функцію. Офіцер пробації має дивитися на злочинця, на відміну від прокурора, судді та адвоката, не як на суб'єкта злочину, а як на людину з її потребами та проблемами, але водночас намагатися виконати першочергове завдання щодо убезпечення суспільства.

Тому зведення ролі офіцера пробації в сучасних пенальних практиках лише до «виконавця вироку» є більш ніж спрощенням. Тим більше, що новий основоположний стандарт діяльності служб пробації — Європейські правила пробації — розглядає офіцера пробації переважно як *менеджера*. Ми вже звертали увагу на це у своїх попередніх працях, аналізуючи тенденції у зарубіжних країнах щодо ролі та статусу офіцерів служб пробації: від «виконання покарань» до «менеджменту у сфері убезпечення суспільства від рецидивних злочинів» [1; 2]. Більше того, аналіз понять, які подані в глосарію Європейських правил

пробації, надають підстави впевнено говорити саме про цю зміну філософії та орієнтирів діяльності служб пробації в сучасних зарубіжних країнах.

Інше питання, яке постає на порядку денному, також пов'язане із концептуальним обґрунтуванням пробаційної діяльності. Потрібне детальне переосмислення філософських засад кримінально-виконавчої діяльності за урахуванням кризи реабілітаційного ідеалу. Звичайно, це справа законодавця, проте це також повинно знайти своє відображення, передусім, в концептуальних документах, які б відображали філософсько-концептуальні засади функціонування системи пробації в Україні (до речі, хотілося б зауважити на необхідності «повимітати» увесь той «вінегрет» визначень поняття «пробація», який існує в численних вітчизняних концепціях та програмах реформування системи кримінальної юстиції в цілому та безпосередньо пенітенціарної системи).

Майже «ювелірна», прагматична, реалістична, «дозована» реабілітація — ось що потрібно для пробаційної діяльності в сучасних умовах. «Оцінка ризиків» як базова категорія, на якій базується діяльність сучасних служб пробації, не буде толерантною до реабілітаційної схоластики. Оцінка ризиків, убезпечення суспільства, інтервенція (як контрольно-наглядова, так і реабілітаційна), інші сучасні категорії — все це повинно знайти своє відображення у концептуальних засадах. Наголосимо: це не тому, що це «модно», а тому що саме ці багато у чому позитивістські категорії відповідають реальним цілям кримінально-правового впливу у сучасному глобалізованому суспільстві. Саме тому створення вітчизняної моделі пробації вкрай потребує концептуального обґрунтування з метою надання їй реальності та прагматичності.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Питання створення служби пробації в Україні — це не лише питання створення відповідної організаційної структури із певним переліком функцій. Це — питання докорінного переосмислення сутності кримінально-виконавчої діяльності та соціальної роботи зі злочинцями, глибокого аналізу цілей покарання в умовах глобалізованого суспільства тощо. Саме тому значущість формулювання основоположних засад системи пробації в Україні є наріжним каменем подальшого реформування системи кримінальної юстиції в Україні.

Література

1. Ягунов Д. Трансформація концептуальних засад діяльності служби пробації за рубежом // Віче. — 2008. — № 10.
2. Ягунов Д. Пенітенціарна система Англії та Уельсу: перехід від виконання покарань до менеджменту у галузі виконання покарань // Актуальні проблеми політики. Зб. наук. пр. — Одеса: Фенікс, 2008. — С. 207–212.

Анотація

Ягунов Д. В. Якою має бути служба пробації в Україні: деякі думки з приводу концептуального обґрунтування створення національної системи пробації. — Стаття.

Стаття присвячена актуальним питанням створення в Україні системи пробації та відповідної організаційної структури (служби пробації). Увага фокусується на проблемах концептуального обґрунтування системи пробації в Україні та функціях служби пробації. Увага також фокусується

на сучасних європейських стандартах пробації (Європейських правилах пробації) та проблемах їх реалізації у вітчизняній системі кримінальної юстиції.

Ключові слова: пробація, служба пробації, концепція пробації, цілі покарання, реабілітація, криза реабілітаційного ідеалу, менеджмент у сфері виконання покарань, Європейські правила пробації.

Аннотация

Ягунов Д. В. Какой должна быть служба пробации в Украине: некоторые мысли по поводу концептуального обоснования создания национальной системы пробации. — Статья.

Статья посвящена актуальным вопросам создания в Украине системы пробации и соответствующей организационной структуры (службы пробации). Внимание фокусируется на проблемах концептуального обоснования системы пробации в Украине и функциях службы пробации. Внимание также фокусируется на современных европейских стандартах пробации (Европейских правилах пробации) и проблемах их реализации в отечественной системе уголовной юстиции.

Ключевые слова: пробація, служба пробации, концепція пробации, цілі покарання, реабілітація, кризис реабілітаційного ідеалу, менеджмент в сфері виконання покарань, Європейські правила пробации.

Summary

Yagunov D. V. What should be the probation service in Ukraine: some thoughts about a conceptual study on establishing a national system of probation. — Article.

An article is focused on the topical issues of establishing of probation system in Ukraine and the organizational structure (probation). Attention is focused on the problems of conceptual justification probation system in Ukraine and functions of probation service. Attention is also focused on modern European standards of probation (European probation rules) and problems of implementing of these standards in the national criminal justice system of Ukraine.

Keywords: probation, probation service, the concept of probation, the goals of punishment, rehabilitation, crisis of the rehabilitation ideal, correctional management, the European probation rules.